

Bevisbörda och bevisprövning i brottmål

Juridiska institutionen, Stockholms universitet

Bevisbörda och bevisvärdering i brottmål

Historisk tillbakablick

- Vikingatid: tvekamp – ordalier – edsvurna män
- Feodaltid: Magna Charta – inkquisition – tortyr (erkännande)
- Upplysningstiden: Jury – legal bevisprövning

Bevisbörda och bevisvärdering i brottmål

Fri bevisprövning som reaktion mot legal

- Legal bevisprövning: Lagen anger vad som krävs för att bevisa ett brott (tex. två vittnen el. erkännande är fullt bevis i 1734 års lag), vilka bevis som ska användas, vilka bevis som inte är tillåtna etc.
- Fri bevisprövning: Fri bevisföring och fri bevisvärdering, inga bevisförbud. Rationell och kunskapsbaserad
 - inom ramen för "fair trial"

Bevisbörda och bevisvärdering i brottmål

Förbjudna bevis?

- Inget förbud mot hörsägen, karaktärsbevisning, lögn-detektor etc., kan bevis avvisas om (RB 35:7)
 - uppenbart blir utan verkan eller
 - som inte behövs mht regeln om bästa bevis,
- Bevisets uppkomst och styrka beaktas vid bevisvärderingen
- Bevisning som kan ha tillkommit i strid med "fair trial" (tex rätten t. tystnad, rätten till försvarare, rätten att inte inkriminera sig själv) innebär en rättighetskränkning ska bedömas utifrån processen som en helhet (Ibrahim mfl ./.. Storbritannien)
- Bevis som tillkommit på grovt otillbörligt sätt får dock inte förekomma i en rättegång (Jalloh ./..Tyskland)

Bevisbörda och bevisvärdering i brottmål

Fri bevisprövning

- En frihet inom vissa ramar: Bevisprövningen ska vara objektiv, neutral och rationell, säkerställs genom:
 - vetenskaplighet och icke-formell metod
 - kontroll (motiveringsplikt och flera instanser)
- Med beaktande av att dömandet i brottmål utgör en avvägning mellan **rättssäkerhet och effektivitet** (rätten till en rättvis rättegång, högt ställt beviskrav, åklagaren bär bevisbördan etc.)

Bevisbörda och bevisvärdering i brottmål

Bevislärans källor

- RB 35:1 – en generalklausul
- PLB a) rationalitet b) delar före helhet
- HD-prejudikat (beviskravet ställt utom rimligt tvivel)
 - NJA 1980 s. 725 – alternativhypotesprövning
 - NJA 2015 s. 702 – Balkongfallet. Se även NJA 2023 s. 29 I och II
- Doktrin:
 - Frekvensteori – sannolikhetskalkyl för temat
 - Beslutsteori – risken för felaktiga beslut,
 - Hermeneutisk teori – falsifiering av alternativa hypoteser
 - Berättelseteorin

Bevisbörda och bevisvärdering i brottmål

Bevislärans element

- Bevistema = vad ska bevisas?
- Bevisbörda = vem ska bevisa temat?
- Utredningsbörda = vem ska svara för bevisningen?
- Bevisföring = hur ska bevisningen läggas fram?
- Beviskrav = hur stark måste bevisningen vara?

Bevisbörda och bevisvärdering i brottmål

Stegvis prövning

1. *Rättsfrågorna*: Bevisbörda och beviskrav

2. *Bevisvärdering i det enskilda fallet (sakfråga)*;

- Bevis för bevis och rekvisit för rekvisit (preciserat i gärningsbeskrivningen)
- Spricker bevisningen i någon del faller hela åtalet (om det inte är möjligt att döma för lindrigare brott)

Bevisbörda och bevisvärdering i brottmål

Bevistema = vad ska bevisas?

– GÄRNINGSPÅSTÅENDET:

- *X har*
- *på viss tid och plats*
- *uppsåtligen*
- *handlat*
- *så att effekt inträtt*

– **STEG 1:** Dela in gärningsbeskrivningen i delteman

Bevisbörda och bevisvärdering i brottmål

De första stegen

- **STEG 2:** Fördela bevisningen (fakta) i målet på respektive deltema
 - Gör en relevansbedömning:
 - Bevis ska bara beaktas i den mån de kan inverka positivt eller negativ på hållfastheten i åklagarens gärningspåstående och bara i de delar där beviset är relevant
- **STEG 3:** Bestäm bevisens tendens:
 - Huvudbevis eller motbevis (alternativt motsatsbevis, tex alibi)

Bevisbörda och bevisvärdering i brottmål

Beviskategorier

- **STEG 4:** Bestäm omständigheternas kategoritillhörighet (utifrån kausalitet)
 - *A. Oberoende bevis:* Bevisfakta (= direkt kausala bevis, som "har temat som källa") – flera bevisfakta som talar i samma riktning ger samverkanskraft
 - *B. Beroende bevis:*
 - 1. kedjebevis (= ett bevis i flera länkar), t.ex. hörsägen – aldrig starkare än svagaste länken,
 - 2. indicier (= "circumstantial evidence"), t.ex. motiv – kan skapa eliminationsbevis
 - *C. Hjälpfakta:* Inga bevis, bara tolkningsfakta, t.ex. miljöinformation eller sakkunniguppgifter

Bevisbörda och bevisvärdering i brottmål

Beviskategori beror på närheten till brottet (inte dess styrka)

Direkt (kausalt) eller indirekt (icke-kausalt) bevis (eller bara hjälpfaktum) beror på sammanhanget

Är beviset en följd av brottet = direkt bevis (kausalt), t.ex. skada

Finns beviset oavsett brottet = indirekt bevis (kausalt), t.ex. motiv

Vittnesmål? Beror på om vittnet såg brottet

DNA? Beror på om spåret finns på offret eller bara på platsen (också beroende på vad som ska bevisas)

Bevisbörda och bevisvärdering i brottmål

"Stödbevis"

Vad som menas med "stödbevis" är oklart (= såväl samverkande bevis/indicier som hjälpfakta), men används vanligen för att beteckna omständigheter som stöder huvudbevis (t.ex. en utsaga)

Något krav på stödbevis kan inte uppställas, men behövs för att uppnå beviskravet om huvudbeviset inte är fullt tillförlitligt (bl.a. NJA 2005 s. 712). Aktualiseras särskilt i s.k. utsagemål.

Bevisbörda och bevisvärdering i brottmål

Bevisbörda = vem ska bevisa temat?

- Uppfylls genom att bevisbördepunkten uppnås (beviskravet)
- Bevisbördan i brottmål ligger alltid på åklagaren, den tilltalade behöver aldrig bevisa sin oskuld
- Åklagaren har även en (mot)bevisbörda för ansvarsfrihetsgrunder
- Den tilltalade har rätt att tiga och vara passiv = ingen utredningsbörda, ingen åberopsbörda, ingen *förklaringsbörda*
 - Dock kan brist på förklaring sänka trovärdigheten och förklaringar som är omöjliga att kontrollera kan domstolen lämna utan avseende
 - ED: Murray ./.. Storbritannien (1996) och Averill ./.. Storbritannien (2000)

Bevisbörda och bevisvärdering i brottmål

Beviskravet = hur stark bevisning krävs?

- I RB finns flera beviskrav för brottmålsprocessen lagfästa, bl.a. "kan misstänkas", "skäligen misstänkt", "sannolika skäl" etc., men det slutliga beviskravet för skuld är fastlagt i praxis (1980): "ställt bortom rimligt tvivel"
- Med "rimligt" tvivel menas att tvivlet ska vara rationellt och konkret men slutsatsen bygger också på att utredningen ger möjlighet att finna sådant tvivel
- Tvivlet är inte intuitivt, personligt eller spekulativt

Bevisbörda och bevisvärdering i brottmål

Utredningskrav = vilket underlag krävs?

- Kravet på utredningen beror på
 1. brottets grovhet,
 2. den tilltalades inställning,
 3. brottets komplexitet och
 4. omständigheterna i det enskilda fallet
- Om åklagaren inte uppfyllt sin utredningsbörda har domstolen inte möjlighet att undersöka alternativa förklaringar till bevis ("tvivel")
- **STEG 5:** Bedöm om processmaterialet duger för en slutsats "på goda grunder"
 - Om utredningskravet inte är uppfyllt ska åtalet ogillas ("ej klarlagt")

Bevisbörda och bevisvärdering i brottmål

De sista stegen

STEG 6: Pröva det positiva beviskravet för varje deltema (= om det är "styrkt" eller "kan hållas för visst")

Risken med att stanna vid en balansvägning är att åklagaren vinner om försvaret inte har nåt att komma med. (jfr Balkongfallet)

STEG 7: Pröva felmarginalen i varje deltema där bortom rimligt tvivel krävs. Metod: Elimination av alternativa hypoteser (även uppställda ex officio) – först när andra förklaringar är borta har brottet ställts utom rimligt tvivel.

Bevisbörda och bevisvärdering i brottmål

NJA-exempel

NJA 1990 s.555

TES:

Å: Krister körde berusad

ALTERNATIVHYPOTES:

F: biltjuv kvaddade
Kisters bil
D: kompis körde bilen

NJA 1980 s.725

TES:

Å: A våldtog Maria

ALTERNATIVHYPOTES:

F: inget samlag
D: samtycke/ej våld

Bevisbörda och bevisvärdering i brottmål

Bevisvärdering av utsagor (tillräckligt för fällande dom?)

- Skilj mellan trovärdighet (intryck/person) och tillförlitlighet (bevisvärde/)
- Utsagans tillförlitlighet prövas genom kriterier:
 - spontanitet
 - längd och detaljriktighet
 - konstans
 - resistens
 - homogenitet
 - adekvans
- Brister i kriteriernas uppfyllande måste kompenseras med stödbevis

Bevisbörda och bevisvärdering i brottmål

NJA 2010 s. 671

- HD fokuserar mer på bristerna än på positivt uppfyllande av kriterierna, t.ex. orimligheter, fel, detaljfattigdom, ändringar
- HD poängterar också vikten av att polisen undersöker alla möjligheter till stödbevis (DNA, teknisk bevisning) – utredningskravet
- Insikt om svårigheter i lögndetektion och värdering av säkerhet i utsagor
- Adekvans
- Brister i kriteriernas uppfyllande måste kompenseras med stödbevis

Bevisbörda och bevisvärdering i brottmål

Sammanfattning

- Bevis i brottmål prövas mot kravet ”ställt bortom rimligt tvivel”
- För att domstolen ska kunna bedöma om det finns tvivel måste utredningen vara fullgod
- För att tvivlet ska vara rimligt måste det vara konkret – tänkbara förklaringar ska vara utredda